

O'ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA KOOPERATSIYALARNING O'RNI

Abdufarmonov Farrux Faxriddinovich

*O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi Bog'dorchilik va uzumchilik
bo'limi boshlig'i*

Annotatsiya: Ushbu tezisda O'zbekistonda qishloq xo'jaligini rivojlantirish jarayonida kooperatsiyalarning o'rni va ularni qo'llab-quvvatlashda davlatning roli tahlil qilinadi. Asarda kooperatsiyalar orqali fermer xo'jaliklari, klasterlar va dehqonlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni kuchaytirish, ishlab chiqarishni birlashtirish va mahsulotlarni bozorga samarali chiqarish imkoniyatlari yoritiladi. Tezisda, shuningdek, kooperativ faoliyatining iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarini, ularning qishloq aholisining daromadlarini oshirish, bandlikni kengaytirish hamda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyati tahlil etiladi. Tadqiqotda kooperatsiyalarni qo'llab-quvvatlash orqali agrar tarmoqda resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va hududiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash imkoniyatlari aniqlanadi.

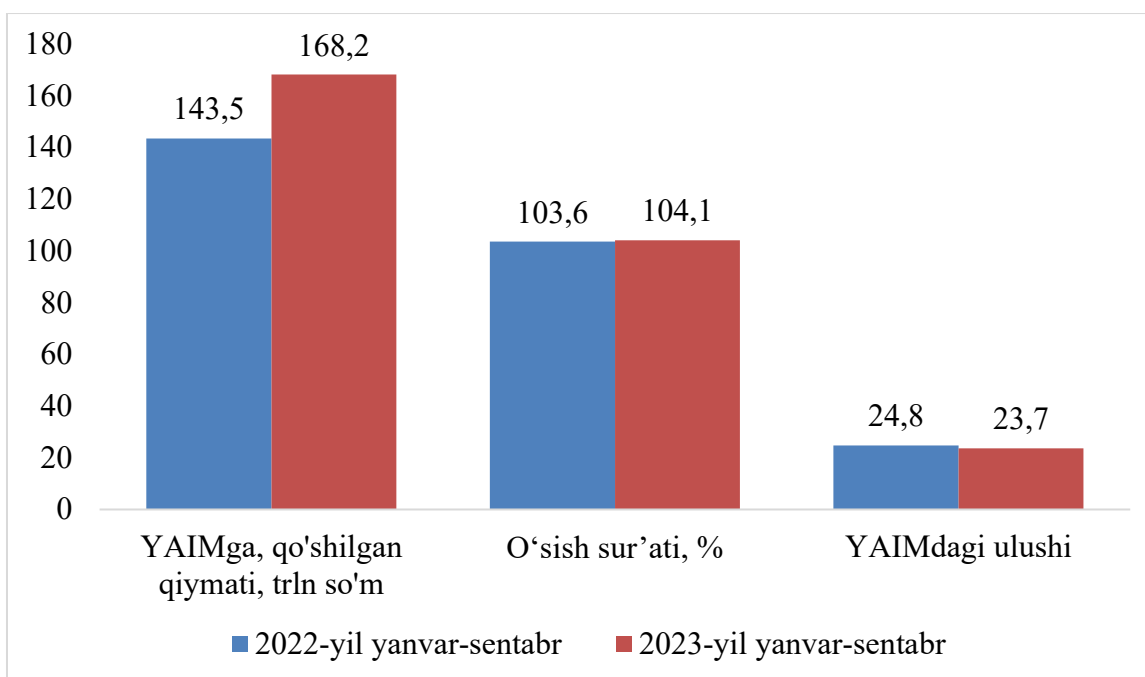
Kalit so'zlar: Qishloq xo'jaligi, kooperatsiya, agrar islohotlar, fermer xo'jaligi, dehqon xo'jaligi, agrokooperatsiya, iqtisodiy integratsiya, agrar siyosat, oziq-ovqat xavfsizligi, ishlab chiqarish zanjiri, qishloq infratuzilmasi, eksport salohiyati.

So'nggi yillarda mamlakatimizda qishloq xo'jaligi tizimini tubdan modernizatsiya qilish maqsadida keng qamrovli islohotlar hayotga tatbiq etildi va natijada ilgari kuzatilmagan yutuqlarga erishilmoqda. Jumladan, 2023-yilda klaster va fermer xo'jaliklari tomonidan 100 ming gektar yer o'zlashtirilib, ekin maydonlari kengaytirildi, shuningdek, mevali bog'lar hamda uzumzorlar tashkil etilmoqda. Mamlakatimizda iqlim o'zgarishi va global isish oqibatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan suv taqchilligini oldini olish maqsadida 500 ming gektar hududda suvni tejovchi texnologiyalar joriy etildi, natijada 3 milliard kub metr suv

tejab qolindi va deyarli 1 million gektar yerning sug'orish tizimi yaxshilandi.

Sohada ilg'or ilm-fan va innovatsiyalarga asoslangan resurslarni tejoychi texnologiyalar hamda agrotexnik tadbirlarni tatbiq etish, shuningdek, gumusga boy bioo'g'itlardan foydalanish natijasida tuproq sifati yaxshilanib, hosildorlik sezilarli darajada oshdi. Xususan, paxta yetishtirishda bu ko'rsatkich 10 foizga, bug'doyda 20 foizga, sabzavot va poliz ekinlarida esa 25-30 foizgacha ortdi. Oxirgi ikki yil davomida qishloq aholisi bandligini oshirish, kambag'allik darajasini pasaytirish va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini kengaytirish maqsadida 200 ming gektar g'alla va paxta maydonlari qisqartirilib, ushbu yerlar 670 ming fuqaro foydalanishiga berildi. Buning natijasida qariyb 2,2 million doimiy va mavsumiy ish o'rinlari yaratilgan bo'lib, qo'shimcha ravishda 3 million tonna mahsulot yetishtirildi.

2023-yilning yanvar-sentabr oylari davomida O'zbekistonning qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaliklari tomonidan yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymatning umumiy hajmi 168,2 trillion so'mga teng bo'lib, bu miqdor 14,6 milliard AQSh dollariga to'g'ri keladi. Ushbu tarmoqning yalpi ichki mahsulot tarkibidagi ulushi 23,7 foizni tashkil etganini ko'rishimiz mumkin. Bu esa mamlakat iqtisodiyotining keng tarmoqlari orasida qishloq xo'jaligining o'rni qanday muhim bo'lishini tasdiqlaydi. Agar biz ushbu raqamlarni yanada chuqurroq tahlil qiladigan bo'lsak, bu sohaning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni va ta'siri yanada aniqroq ko'rinadi. Qishloq xo'jaligi sektori, o'zining barcha tarkibiy qismlari bilan birgalikda, nafaqat ichki ishlab chiqarishning muhim qismini tashkil qiladi, balki xalqaro bozorlar uchun ham mahsulotlar yetkazib berishda faol ishtirok etadi. Bu tarmoq, o'z navbatida, yangi ish o'rinlari yaratish, aholi bandligini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash kabi bir qator iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, qishloq xo'jaligi va unga bog'liq sohalarda ishlab chiqarilgan mahsulotlar boshqa tarmoqlar bilan integratsiyalashgan holda, iqtisodiy o'sishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi (1-rasm):

1-rasm. Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligining yalpi qo'shilgan qiymati o'sish sur'ati YaIMdagi ulushi¹

Yuqoridagi jadvalga nazar soladigan bo'lsak, qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaliklarining YaIMga qo'shilgan qiymati 2022-yilning yanvar-sentabr oylarida 143,5 trln so'mni tashkil qilgan bo'lsa, 2023-yilning yanvar-sentabr oylarida bu ko'rsatkich 168,2 trln so'mga yetgan. O'sish sur'ati oldingi yillarga nisbatan 104,1 %ni tashkil qilgan. Qishloq xo'jaligining YaIMdagi ulushi 2023-yilning yanvar-sentabr oylarida 23,7 %ni tashkil qilgan.

Yuqoridagi natijalarga erishishda qishloq xo'jaligida kooperatsiya munosabatlarining rivojlantirilishi orqali amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda kooperatsiya tizimini shakllantirish va rivojlantirish masalasiga katta ahamiyat berilmoqda. Bugungi kunga kelib, mamlakatimizda paxta hamda g'alla yetishtirish sohasida faoliyat yurituvchi 38 ta kooperativ faoliyati yo'lga qo'yilgan. Ushbu kooperativ birlashmalarida jami 327 nafar a'zo mavjud bo'lib, ular tasarrufida bo'lgan yer maydoni 23,7 ming gektarni tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oxirgi yillarda qabul qilgan farmon va qarorlarida ham qishloq xo'jaligida yangi yondashuvlar, xususan, kooperativ asosidagi tashkilotlarni rivojlantirish, ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash,

¹ <https://www.agro.uz> – O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi sayti

<https://scientific-jl.com/>

ularning salohiyatini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, qishloq joylardagi kichik fermerlar, dehqon xo'jaliklari, chorvadorlar va bog'bonlarning o'zaro manfaatli hamkorlik qilish imkoniyatlarini kengaytirib, ularni yagona tizimga birlashtirish orqali resurslardan samarali foydalanishga olib kelmoqda. Aynan shunday tizim orqali aholining bandligi, daromadlari, oziq-ovqat xavfsizligi va qishloq infratuzilmasining rivoji ta'minlanmoqda.

O'zbekiston mustaqillik yillarida bosqichma-bosqich agrar islohotlarni amalga oshirib kelmoqda. Fermerlik harakati boshlanganidan buyon ko'plab ijobiy natijalarga erishildi. Biroq yakka tartibda faoliyat yuritayotgan ko'plab kichik fermer xo'jaliklari va dehqonlar hali ham bozor talablariga to'liq javob bera olmayapti. Ularning texnik ta'minoti, moliyaviy imkoniyatlari, mahsulotni saqlash va qayta ishlash tizimiga kirish imkoni cheklangan. Natijada, ular yetishtirgan mahsulotni past narxlarda sotishga majbur bo'lmoqda, bu esa daromadning kamayishiga olib keladi. Bunday sharoitda ularni birlashtirib, kuchli hamkorlik asosida harakat qilishga undaydigan kooperatsiya tizimi eng maqbul yechim sifatida qaralmoqda.

Kooperatsiyalar nafaqat iqtisodiy jihatdan, balki ijtimoiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Ular qishloq joylarda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, aholining yashash sharoitlarini yaxshilash, mehnatga bo'lgan qiziqishni oshirish va mahalliy ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy faolligini rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, ayollar va yoshlar uchun yangi ish o'rinlarini yaratishda, ularga kasbiy ko'nikmalar berishda, qishloq infratuzilmasini yaxshilashda kooperatsiyalar muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shu sababli, O'zbekistonda qishloq xo'jaligi rivojida kooperatsiyalarni shakllantirish va ularni izchil qo'llab-quvvatlash nafaqat iqtisodiy, balki strategik ijtimoiy masaladir.

So'nggi yillarda O'zbekistonda kooperatsiyalarni tashkil etish bo'yicha yangi qonunchilik hujjatlari qabul qilinmoqda. Qishloq xo'jaligida kooperatsiyalarning huquqiy maqomi mustahkamlanib, ularning faoliyat yuritish mexanizmlari aniq belgilab berilmoqda. Misol uchun, O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 8-noyabrdagi "Qishloq xo'jaligi kooperativi

to'g'risida"gi O'RQ-995-sonli Qonunining qabul qilinishi bu yo'nalishda muhim bosqich bo'ldi. Endilikda fermerlar, dehqonlar va boshqa ishlab chiqaruvchilar birlashib, umumiy texnika, suv resurslari, texnologiyalar, marketing va logistika imkoniyatlaridan birgalikda foydalanish imkoniga ega bo'lishdi. Bunday tizim ularni iqtisodiy jihatdan kuchliroq qiladi, raqobatbardoshlikni oshiradi va eksport imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kooperatsiyalar orqali kichik ishlab chiqaruvchilar ko'p sonli muammolarini samarali hal eta oladi. Masalan, urug'lik yetkazib berish, pestitsidlar va o'g'itlar bilan ta'minlash, texnik xizmat ko'rsatish, sug'urta qilish, kredit olish va mahsulotni bozorga chiqarish kabi masalalar kooperatsiya doirasida markazlashtirilgan holda hal qilinmoqda. Bu esa xarajatlarni qisqartiradi, mahsulot tannarxini pasaytiradi va fermerlarning foydasini oshiradi. Ayniqsa, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash korxonalariga biriktirilgan kooperatsiyalar orqali barqaror ta'minot zanjirlari yaratilmoqda. Natijada, nafaqat ishlab chiqaruvchi, balki iste'molchi ham yutadi, chunki bozor narxlari barqarorlashadi.

Kooperatsiyalarning barqaror rivojlanishi uchun ularga infratuzilma, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyati, hamda kadrlar salohiyatini oshirish tizimi zarur. Aynan mana shu omillar asosida xalqaro tajribada ko'plab muvaffaqiyatli kooperativlar shakllangan. O'zbekiston ham bu borada qadamlar tashlamoqda: Agrotexnologiyalar parklarining tashkil etilishi, Agrobank orqali alohida kredit liniyalarining ajratilishi, sohada ta'lim va ilmiy tadqiqotlarni kooperatsiya bilan integratsiyalash zarurati ham ayni paytda dolzarb masalalardandir. Kooperatsiyalarning muvaffaqiyati, eng avvalo, ular o'z faoliyatini shaffof, ochiq va a'zolarining manfaatlarini hisobga olgan holda tashkil qilishiga bog'liq.

Shuningdek, O'zbekistonda kooperatsion tizim orqali yer, suv, mehnat va moddiy texnika resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik barqarorlikni saqlash, eron va nosamaran foydalanilayotgan yerlarni muomalaga qayta kiritish imkoniyatlari kengaymoqda. Kooperatsiyalar nafaqat iqtisodiy birlik, balki ekologik mas'uliyatli ishlab chiqarishni ham targ'ib qiladi. Bu esa kelajakda

barqaror va yashil iqtisodiyot sari yo'l ochadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan "Yashil makon" dasturi ham qishloq xo'jaligi kooperatsiyalarining ekologik barqaror faoliyat yuritishiga hamohang yondashuvni taqozo etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, O'zbekistonda qishloq xo'jaligini rivojlantirishda kooperatsiyalarning o'rni beqiyos bo'lib, ular agrar sohada ishlab chiqarishni samarali tashkil etish, resurslardan oqilona foydalanish va ishlab chiqaruvchilar manfaatlarini himoya qilishda muhim mexanizm sifatida xizmat qiladi. Kooperativ tizimning keng joriy etilishi qishloq xo'jaligida kichik ishlab chiqaruvchilarning birlashuvini ta'minlab, ularning moliyaviy, texnik va marketing imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, kooperatsiyalar orqali ishlab chiqarish zanjiri bosqichma-bosqich takomillashib, mahsulotni qayta ishlash va eksport qilish salohiyati oshadi.

Mamlakatda bu yo'nalishda davlat tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar, jumladan, soliq imtiyozlari, kredit yengilliklari, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yish kooperativ faoliyatni rivojlantirish uchun muhim turtki bo'lmoqda. Shu bois, qishloq xo'jaligi kooperatsiyalarini kengaytirish, ularni institutsional jihatdan mustahkamlash va ularning boshqaruv tizimini raqamlashtirish muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, fermerlar o'rtasida kooperatsiya madaniyatini shakllantirish, zamonaviy menejment yondashuvlarini joriy etish ham zarur. Kelgusida kooperatsiyalarni hududiy rivojlanish dasturlariga integratsiya qilish, ularga eksport faoliyatida qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini tatbiq etish orqali qishloq xo'jaligi tarmog'ining raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Umumiy qilib aytganda, kooperatsiyalar agrar sektorda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va qishloq aholisi farovonligini yuksaltirishda muhim strategik yo'nalish sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 8-noyabrdagi "Qishloq xo'jaligi kooperativi to'g'risida"gi O'RQ-995-sonli Qonuni;

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 8-apreldagi "Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining eksport salohiyatini oshirish hamda qayta ishlash zanjirini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-136-sonli qarori;

3. Schultz G., Shenington T. Agricultural Cooperation in the Modern Economy. Oxford University Press, 1922. 315 p.

4. Коуэлл Дж.М., Хейнбухер П. Теория сельскохозяйственных кооперативов: опыт западных стран. – М.: Экономика, 2001. 276 с.

5. Abdurahmonov I., Xoliqov S., Ochilboyev M. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va kooperatsiya asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. 412 bet.

6. Toshmatov Q.F. Fermer xo'jaliklarini kreditlash mexanizmini takomillashtirish orqali qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni rivojlantirish: i.f.n. diss. avtoref. – T.: 2010. – 23 b.

7. Xojiboev M.Sh. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida fermer va dehqon xo'jaliklarini kreditlash tizimini takomillashtirish: i.f.n... diss. avtoref. – T.: 2010. – 22 b.

8. <https://www.agro.uz> – O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi sayti